

М. Ш. КИЯН, канд. юрид. наук, доц., НЮУ ім. Я.Мудрого, м. Харків;
М. Г. ОКЛАДНА, канд. іст. наук, доц., НЮУ ім. Я.Мудрого, м. Харків

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ТА ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ НОВОГО ЧАСУ

У статті аналізуються погляди таких видатних філософів Нового часу як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, І. Бентам, Дж. Міль, які обґрунтовували ідею створення суспільства, заснованого на принципах свободи та рівності усіх громадян, вирішували проблему взаємовідносин між особистістю, державою та суспільством. На підставі цих теорій виникає формування принципів правової держави, що знайшли своє відображення у конституціях усіх розвинутих країнах світу, і перш за все це стосується принципу взаємної відповідальності держави та особистості.

Ключові слова: правова держава, відповідальність, суспільний договір, розподіл влади, лібералізм, природні права, типи правління, громадянське суспільство, верховенство права, народне представництво, народний суверенітет.

Вступ. Конституція України проголосила нашу країну незалежною, демократичною, правовою, соціальною державою, в якій права та свободи людини та громадянина є найважливішою цінністю. Вони гарантуються та захищаються державою, визначають сутність, зміст і застосування законів, діяльність усіх органів державної влади та посадових осіб. Відповідно до цього державна політика повинна бути спрямована на створення таких умов, які б забезпечували гідне життя та вільний розвиток людини. Реалізація цих завдань пов'язана з вирішенням проблеми взаємної відповідальності органів державної влади, особистості та громадянського суспільства.

Взаємна відповідальність держави та особистості є головним принципом правової держави, її метою, яка полягає у затвердженні пріоритета прав та свобод людини над державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового положення особистості у суспільстві, її взаємовідносин з державою в історії політичних і правових вчень досліджувались багатьма сучасними вітчизняними та російськими вченими: С.С. Алексеєвим, М.І. Байтіним, Ю.Я. Баскіним, С.А. Комаровим, О.Є. Лейстом, Б.С. Маньковським, В. С. Нерсесянцем та іншими.

Метою даної статті є аналіз політичних та правових теорій Нового часу (16 – 19 ст.), які були спрямовані на обґрунтування можливості створення такого суспільства, котре було б засновано на принципах свободи та громадянської рівності. Ці теорії відображали вимоги буржуазії, що тільки

© М. Ш. Киян, М. Г. Окладна, 2014

зароджувалася та боролася з феодалними устоями.

Основні результати дослідження. Видатними філософами, просвітниками, теоретиками політичної та правової думки цього часу були Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтескьє, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, І. Бентам, Дж. Міль та інші. Усі вони вирішують важливу політичну проблему взаємовідносин особистості, держави та суспільства.

Гуго Гроцій був першим видатним теоретиком школи природного права. У 1625 році він написав трактат «Про право війни та миру». Метою держави він вважав охорону приватної власності за допомогою таких встановлених правил, які б дозволяли кожній людині вільне користування власним надбанням зі згодою усіх [1].

Однією з фундаментальних політичних ідей Нового часу була ідея договірного характеру держави.

Теорію «суспільного договору» розвивали англійські філософи Томас Гоббс і Джон Локк, а також французький філософ Жан-Жак Руссо.

Т. Гоббс (1588–1679) вважав природне додержавне існування людини негативним, тому що тоді панували інстинкти, йшла «війна усіх проти усіх». З метою гарантування суспільного порядку, прав людини індивіди укладають суспільний договір. Відповідно до цього договору люди передають свої права, долю та владу голові держави, який у договорі не приймає участь, і, відповідно, не несе відповідальність перед індивідами, котрі його уклали. Але в обмін на права, що передаються людьми, держава зобов'язується гарантувати їм порядок у суспільстві. Так Т. Гоббс обґрунтував необхідність абсолютної, єдиної, неподільної влади у формі абсолютної монархії [2].

Родоначальником лібералізму називають Дж. Локка (1632–1704), який вперше розподілив такі поняття, як «особистість», «суспільство», і «держава».

Головною цінністю, відповідно до лібералізму, є вільна особистість. Однак, реалізувати ідеал вільної особистості можливо тільки шляхом обмеження влади держави. З цією метою вільні індивіди укладають суспільний договір, головним принципом якого є положення про народний суверенітет, згідно з яким народ є джерелом влади, і він укладає договір з владою, що здійснює владні повноваження у державі. Відповідно договору, головною та єдиною функцією держави є захист природних і невідчужуваних прав людини – права на життя, свободу та власність.

Для того, що би держава залишалася «нічним сторожем» і не посягала на права та свободи особистості, Дж. Локк відвинув ідею розподілу влади на законодавчу та виконавчу. Причому законодавча влада повинна мати більш високий статус ніж виконавча, тому що вона призвана визначати політику держави. Крім того, право приймати закони (законодавча влада) надається тільки представницькій установі усій нації – парламенту. Повно-

важення по виконанню прийнятих законів (виконавча влада) здійснюють монарх і кабінет міністрів. Таким чином, Дж. Локк був прибічником обмеженої парламентом монархії [2].

Французький філософ-просвітник, соціолог Шарль Л. Монтеск'є (1689–1755) в своїх основних працях «Персидські листи», «Міркування про причини величі і падіння римлян», «Про дух законів» проводить думку про закономірність усіх явищ, в т.ч. і громадських. Він продовжив розвиток популярної ліберальної теорії розподілу влади. На відміну від Дж. Локка запропонував розділити державну владу на виконавчу, законодавчу і судову.

Необхідність розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, згідно теорії Ш. Монтеск'є, витікає з природи людини, її схильності до зловживання владою. Влада повинна мати свою межу і не погрожувати правам і свободам громадян. На його думку, з'єднання законодавчої і виконавчої влади приведе до створення тиранічних законів; при з'єднанні законодавчої та судової влади – життя і свобода громадян опиняться у владі свавілля; у разі з'єднання судової і виконавчої влади – суддя дістає можливість стати таким, що пригноблює людину. Більше того, навіть якщо буде розділення влади, але усі гілки влади належатимуть одній групі осіб або однієї особі – свобода буде в небезпеці, бо ця група буде використовувати владу у своїх інтересах. Тому законодавча влада має належати парламенту, що складається з двох палат: верхньою – аристократичною, і нижньою – народною. Виконавча влада – у короля (монарха), судова – у незалежного суду, що керується у своїй діяльності виключно законом [3].

У роботі «Про дух законів» Ш. Монтеск'є виділяє три типу правління: республіку, монархію та деспотію. Ідеальним типом правління він вважав демократичну республіку, але у тих умовах це не можливо було здійснити. Соціальна нерівність перешкождала формуванню політичної і моральної єдності суспільства, отже, правління народу було неможливе. Більше життєвою могла бути, по Монтеск'є, форма аристократичної демократії, при якій правління монарха урівноважується правлінням представників народу [4]. Політичні ідеї Монтеск'є мали величезне практичне значення. Ідея народного представництва, що обмежує владу монарха, знайшла в 1789 р. відображення в ст.16 Декларації прав людини і громадянина, а потім використана при створенні Конституції Франції. Ці ж ідеї були покладені в Конституцію США (1787 р.) і нині визнані найбільш раціональною формою державної влади в переважній більшості країн світу, в т.ч. і в Україні.

Видатний французький просвітник Жан-Жак Руссо (1712–1778) у своїх працях «Міркування про походження і основу нерівності серед людей», «Про суспільний договір» та ін. піддає різкій критиці феодальні стосунки і оголошує причиною нерівності появу і розвиток приватної власності. Він стверджував, що в «природному стані» усі люди рівні і не знають над собою поневолення, соціального гніту, убогості та несправедли-

вості. У праці «Про суспільний договір» Руссо розвиває думку про створення держави-республіки на основі загальної волі народу під прапором свободи і рівності [5]. Одна з найблагородніших ідей Руссо – затвердження суверенітету народу, принципу народоправства. Він пропонує створити республіку, де принцип рівності був би втілений у державному законі, і де народ постійно перевіряв би діяльність своїх представників. Лише так, вважав Руссо, можна було захистити суспільство від зловживань влади. На думку Руссо, прогресивна політика повинна бути пов'язана з мораллю. Влада не може бути вільна від суспільного впливу, тому необхідно створити дійсно демократичну «егалітарну» (від фр. *egalite* – рівність) республіку [6].

У вченні Руссо цінність особистості визнається тільки у співвідношенні з державою та суспільством, і тому свобода розглядається як підкорення закону. Руссо висуває принцип народного суверенітету як владу, яка направляється загальною волею народу.

В подальшому ці ідеї знайшли своє відображення в теоріях німецьких філософів І. Канта та Г. Гегеля.

Родоначальником сучасної концепції правової держави був німецький філософ Іммануїл Кант (1724–1804). На думку Канта, справжнє призначення права в тому, щоб гарантувати людині умови, в яких вона могла би нормально проявити себе, в яких реалізувалася б її воля і забезпечувалася громадянська рівність з іншими. У вченні Канта об'єднуються ліберальна, радикальна і авторитарна лінії розвитку політичної думки. Він є прихильником договірних теорій держави, розвиває ідею правової держави та обмеження державної влади.

І. Кант підтримував ідею Руссо про народний суверенітет, він вважав, що народ має право на участь у встановленні правопорядку шляхом прийняття конституції, яка повинна виражати його волю. Однак він вважав, що народ не має права обговорювати прийняті закони та насильницьким шляхом змінювати існуючий устрій держави. Змінювати державний устрій, за Кантом, можливо тільки конституційним шляхом. Кант підтримував принцип розподілу влади на законодавчу, судову та виконавчу, але висуває принцип їх координації та взаємодоповнення, на його думку, законодавча влада повинна мати певний пріоритет над виконавчою владою [7].

Продовжувачем авторитарної концепції держави був Г. Гегель (1770–1831). У своїй праці «Філософія права», яка присвячена проблемам держави, він відокремлює два поняття «громадянське суспільство» та «держава» [8]. Громадянське суспільство, за Гегелем, це сукупність формально рівних індивідів, всебічна залежність яких будується на приватній власності. Громадянське суспільство поділяється на три стани: основне (селяни, дрібні землевласники), загальне (чиновники), промислове (фабриканти, торговці, ремісники). Загальним началом, що владує над цією ста-

новою системою, є право, яке охороняє працю та власність кожного члена суспільства. У громадянському суспільстві право встановлює норми поведінки, які визнаються усіма членами суспільства. В наслідок цього особистість, власність одержують у суспільстві законне визнання, договори не порушуються, злочини караються. Порушення законів розглядаються судами. Держава, на думку Гегеля, – це сфера політичної діяльності, яка складається з законодавчої, представницької влади та влади государю. Суверенітет, верховна влада над усім суспільством належить монарху. Гегель не визнавав теорію суспільного договору, він висуває теорію «моральної ідеї» в походженні держави. Як абсолютна ідея, держава має верховне право над людиною. З усіх політичних форм держави «моральна ідея» одержує свій повний розвиток тільки в конституційній монархії [9].

Свій подальший розвиток ліберальна концепція отримала в наукових працях І. Бентама (1748–1832) і Д. Мілля (1748–1832).

І. Бентам, один з родоначальників політичного лібералізму, зазначав, що «загальне благо» найкращим чином досягається в умовах представницької демократії через парламент, який з одного боку володіє вищою владою і контролює уряд та інші органи, а з іншого – підзвітний виборцям і контролюється громадською думкою [10].

Д. Мілля був прибічником етичного вчення утилітаризму, вважав, що демократична влада повинна мати протизвагу через представництво в парламенті інакомислячих меншин, тому що без цього можливе пригнічення більшістю меншин і встановлення тиранії цієї більшості [11].

Висновки. Різні теорії держави та прав людини вирішували проблему взаємовідносин між людиною, державою та суспільством в цілому. Епоха буржуазно-демократичних революцій визвала необхідність правового закріплення нового суспільного устрою, нового устрою держави, основних принципів взаємовідносин держави, суспільства та особистості. Такі потреби призвели до появи нових теоретичних концепцій про народ, який є єдиним носієм верховної влади, його суверенітет, про юридичну рівність усіх членів суспільства, їх праві самостійно визначати устрій суспільства. На підставі цих теорій і виникає формування принципів, які знайшли своє відображення у конституціях різних країн світу.

Список літератури: 1. Баскин Ю. Я. Гуго Гроций (К 400 – летию со дня рождения) // Известия вузов. Правоведение. – 1983. – С. 66–72. 2. Якоб М. М. Т. Гоббс та Дж. Локк як фундатори принципів соціально-правової держави // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ, 2003. – Вип. 50. – С. 87–94. 3. Азаркин Н. М. Монтескьє. – М. : Юрид. лит., 1988. – 615 с. 4. Монтескьє Ш. Л. О духе законов (книги 1-3,5). – М. : Мысль, 1999. – С.11–34, 44–69. 5. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду або принципи політичного права / Пер. з франц. О.І. Хома. – К. : PortRoyal, 1999. – 350 с. 6. Дворцов А.Т. Жан Жак Руссо.– М. : Наука, 1995. – 615 с. 7. Крестовська Н.М., Цвіркун О.В. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник. – Х. : Одиссей. 2008. – 464 с. 8. Гегель Г. Філософія пра-

ва. – М. : Мысль, 1990. – 524 с. **9.** Маньковский Б. С. Учение Гегеля о государстве и современность. – М. : Наука, 1970. – 120 с. **10.** Тихоглаз А. Г. Утилитаризм Джереми Бентама та витоки англійського правового позитивізму // Наукові записки. – Т. 19. – Спецвипуск. – С. 99–106. **11.** Крестовська Н. М., Цвіркун О. В. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник. – Х. : Одиссей. 2008. – 464 с.

Bibliography (transliterated): **1.** Baskin, Ju. Ja. "Gugo Grocij (K 400 – letiju so dnja rozhdenija)." *Izvestija vuzov. Pravovedenie* 1983. 66–72. Print. **2.** Yakob, M. M. "T. Gobbs ta Dzh. Lokk yak fundatory` pry`ncy`piv social`no-pravovoyi derzhavy" *Visny`k Kyivs`kogo nacional`nogo universy`tetu im. T.G.Shevchenka. Filosofiya. Politologiya.* Kyiv. Issue 50 (2003.): 87–94. Print. **3.** Azarkin, N. M. *Montesk'e.* Moscow : Jurid. Lit, 1988. Print. **4.** Montesk'e, Sh. L. *O duhe zakonov.* Moscow : Mysl', 1999. Vol 1-3,5. 11–34, 44–69. Print. **5.** Russo, Zh.-Zh. *Pro suspil`nu ugodu abo pry`ncy`py` polity`chnogo prava.* Kyiv : PortPoual, 1999. Print. **6.** Dvorcov, A. T. *Zhan Zhak Russo.* Moscow: Nauka, 1995. Print. **7.** Krestovs`ka, N. M., and O. V. Czvirkun. *Istoriya vchen` pro derzhavu i pravo: Navchal`ny`j posibny`k.* – Kharkiv : Odissej. 2008. Print. **8.** Gegel', G. *Filosofija prava.* Moscow: Mysl', 1990. Print. **9.** Man`kovskij, B. S. *Uchenie Gegelja o gosudarstve i sovremennost'.* Moscow : Nauka, 1970. Print. **10.** Ty`xoglaz A. G. "Uty`litary`zm Dzheremi Bentama ta vy`toky` anglijs`kogo pravovogo pozy`ty`vizmu." *Naukovi zapy`sky`.* Vol. 19. 99–106. Print. **11.** Krestovs`ka, N.M., and O. V. Czvirkun *Istoriya vchen` pro derzhavu i pravo : Navchal`ny`j posibny`k.* Kharkiv : Odissej, 2008. Print.

Надійшла (received) 16.12.2014

УДК 340.15(477):324

Е.Л. МУРЕНКО, старш. преп., НТУ «ХПІ»

СУЩНОСТЬ ТИПОЛОГИИ ГОСУДАРСТВА

В данной научной статье освещаются вопросы типологии государства. В результате анализа научной литературы определено значение «государства» и его типы – формационный и цивилизационный, проведена классификация типологии государства по различным признакам. Статья раскрывает и подчеркивает важность дальнейшего изучения данного вопроса, так как от степени познания указанной темы зависит эффективность функционирования городов, регионов, областей и всего государства.

Ключевые слова: государство, типология государства, цивилизация, форма правления, монархия, республика.

Введение. Проблема типологии государства всегда остается актуальной, так как интеграционные и глобализационные процессы, мировые кризисы заставляют ученых вновь и вновь, но по-новому обращаться к исследованию этой темы. Особенности типологии государства и его теоретические модели сегодня приобретают особое значение, так как от скорости институционального обновления и соответствия рыночным принципам

© Е. Л. Муренко, 2014

